

AJOTINA ŞOPA EŞÎRÊN KURD

Eyüp KIRAN

Entomolog- Retired- Diyarbekir / Türkiye

Puxte.

Pêdivî bi Dîroka Kurda ya tûmarî bi hûrgilî (mufasssal) nivîsandinê heye û pir muhîm e. Dema borî de gelek rewşenbîrên kurd xwe li dîrok nivîsandinê ceribandin. Di berhemên wan de gelek zanyarî hebin jî bi hawayekî zanistî nehatine nivîsîn. Sedema vê yekê jî bê dewletbûn e. Kurdistan di serê sedsala 20an de di navbera çar netewe-dewletan de dabeş bû. Van dewletan hebûna Kurdan înkâr kirin û xwestin wan asîmîle bikin. Loma di xebatên li ser dîrokê de navê Kurdan, navê welatê wan, zimanê wan hate qedexe kirin. Heta navê wan yên di kronîkan de hatiye nivîsîn jî di berhemên xwe de tahrîf kirin.

Ji bo dîroka Kurda ya hûrgilî dîroka eşîran pir muhîm e. Çûnkî civaka kurd ji malbat û eşîran pêk tê. Di nava civaka kurd de hebûna hêza eşîran hetanî dawiya sedsala 20an jî pir xurt bû. Jixwe aîdiyet û asabiye eşîran kurdbûn, Zimanê Kurdî û Kurdistan parastine. Eşîr û bendên (konfederasyonên) eşîran di Dîroka Kurdan de gelek dewlet û mîrekî ava kirine, gelek mîrekî jî bi hêza eşîran hilweşiyane. Bi kurtayîdîroka Kurdan di dîroka eşîran de veşartîye.

Di dîrokê de eşîr mezin dibin, parçe dibin û ji hev de dikevin. Eşîrên ewilî wenda dibin, eşîrên nuh derdikevin. Ji bo dîroka eşîran bêvekolîn navê wan grîng e. Loma me di vê xebata xwe de navê eşîran çawa hatiye lêkirin vekola.

Gorayê raportên lêkolînên arkeolojîkî û nivîsandina berhemên dîrokî hatiye fahmkirin ku hebûna Kurdan ji çar-penc hezar sal û vir ve dewam dike. Lêbelê di hezaran berhemên nivîskî de qala wan bêkirin jî heta nûka dîroka Kurda ya tûmarî bi hûrgilî nehatiye nivîsandin û weşandin. Tenya Şerefname Bidlîsî (1543-1603) di sala 1597a de Şerefname nivîsiye. Şerefname dîroka Kurda ya sîyasî be jî di hundurê xwe de dîroka eşîra jî bi dorfirehî vedihewîne.

Ji bo navê eşîran çavkanî muhîm in. Çavkaniya herî muhîm eşîrên zindîne. Temenê min di nava eşîran de buhurî. Bi meraqî min navê eşîran vekola

û tomar kirin. Di dîrokê de qada eşîrên kurd ne tenya Kurdistan e, bêyî wê Anatolya, Sûriye, Urdun, Trakya, Balkan, Ermenya, Gurciya, Rûsya Federal, Qazaxistan, Qirgizîstan, Turkmenîstan, Xoresan, Afganîstan, Pakîstan, Ezerbêcan, Îran û Lubnan e.

Navê eşîrên kurd ji Herodot û vir ve di berhemên antîk de, di berhemên Bîzansê de, di kronîkên Îslamê de hatîne tomarkin. Lê çavkanîyên herî muhîm arşîwên Osmanîyan in. Împeratorya Osmanî welatên ku kontrol dikirin gund bi gund serjimara wan, navê eşîr û bera wan, hijmara cotê (benak) wanû hejmara terşê wan tomar dikirin. Ji vî karê wan re tahrîr dihat gotin.

Di pey Şerê Çaldiranê (1514) re Osmaniyan li Kurdistanê jî dest bi tahrîra kirin. Osmaniyan ev tahrîrana ji bo bac girtinê, ji bo leşker temînkirinê û ji bo lojîstika xwe çêdikirin. Bêyî vana ji bo ewlekariya dewleta xwe çêdikirine. Çunki eşîrên Kurdan dixwestin bibin dewlet. Ji wê bonê kîjan eşîrên Kurd xurt bûn, ew perekende dikirin û surgûnî Anatolyayê û Trakyayê dikirin.

Arşîwên Osmanî derheqê eşîrên Kurdan de pir dewlemend e, lê gerek e ku meriv bi şik lê binêre. Çunkî di defterên tahrîrê û arşîwên Osmanî de navê eşîr û hozên eşîran tomarkin pirsgirêkek pir mezin e. Navlêkirina Osmaniyan ji bo pênasekirina wan bû. Gorayê xwedîkirina terşê wan, gorayê pêşdir û ketxudayê wan, gorayê berhemên wan ên bo lojîstîkê bûn. Nav bi Tirkî lêkirine û şopa eşîrên bingehîn nayê xuyakirin. Ajotina şopa eşîrên Kurd û sererastkirin zahmet e.

Gorayê xebatên qadê û çavkaniyan navlêkirinên eşîr û berên kurdan cûr be cûr in. Hinek gorayê mîr, serok, pîr û şêxê wan, hineka gorayî şûnwar û deverê wan, hineka gorayê durfê wan, hineka gorayê kar û barê wan, hineka gorayê di şer de karhênana çekên wan, hineka gorayê cil û bergê wan bû.

Bêjeyên Sereke: Kurd, Eşîrên Kurdan, Bendên Eşîrên Kurdan, Navê Eşîran, Ethnonym.

Destpêk

Pêdiviya Miletê Kurd bi dîroka kurda û Kurdistanê ya tûmarî û hûrgilî nivîsandî heye û ev yek pir muhîm e. Hetanî nuka dîroka Kurd û Kurdistanê bi dorfirehî nehatiye nivîsîn.

Gelek kes dibên dîroka kurdan di dîroka eşîran de weşartîye. Rast jî hetanî serê sedsala 20a binyata civata Miletê Kurd eşîret bûn. Eşîret li yek deveran hêrifibin jî hîn û hîn pir bi hêz in.

Di dîrokê de eşîr ne tenê civakîne, him siyasî û leşkerî, him aborî û adlî-huqûqî, him jî çandî, hunerî û folklorine.

Eşîr wek hemû candaran zindîye û heger jiber dagirkirin û bobelatên xwezayî nebe bi hezar salan dikare bijî.

Navê eşîrên kurdan di kronîkên de ji dema antîk hetanî Şerefnameya Şerefxan dewam dike. Şerefname ji bo dîroka mîran û dewletên kurdan hatibe nivîsîn jî bi dorfirehî qala eşîrên Kurdan dike.

Di sedsala 19a û serê sedsala 20a de zanyar, gerrok, dîplomat û serbazên Ewrûpî malûmatên der heqê eşîrên Kurdistanê de ber hev kirine, tomar kirine û di bîranîn û raportên xwe de nivîsandine.

Di serê sedsala 20a de berpirsyarên Dewleta Osmanî ji bo cûdanebûyînê li ser eşîrên kurdan vekolîn kirine û raport nivîsandine. Dîsa di dema damezirandina Komara Tirkîyê de ji bo cûdanebûyîn û asîmîlekirina kurdan li ser eşîrên Kurdistanê raportên bi dorfirehî amade kirine.

Di pey avabûyina Komara Tirkîyê hetanî salê 1960î li ser Kurdan vekolîn qedexe bû. Zanyarê Almanî Hütterhot¹ di salên 1950yan de û Beşikçi² di salên 1960an de li ser eşîrên kurdan bi rêbazên ekademîk doktorayên xwe çêkirine. Ji wê hîngê hetanî nuka li hemû zankoyên Tirkîyê ku tê de bêşa dîrokê heye li ser eşîrên kurdan xebatên ekademîk çêdibin. Li Tirkîyê ne tenê eşîrên nav sinorê Dewleta Tirkîyê de, li ser eşîrên li rojhilat û başûr jî xebatên ekademîk çêdibin.

Her vekolînerekê eşîrên kurdan di xebatê xwe de li ser navê eşîrê rawestiyabe jî hetanî nuka tu xebatên li ser navên eşîran çênebûye. Der heqê vê mijarê de Akyürekli³ wiha dibêje: “Li welatê me kes guh nade navê eşîran. Ji aliyê civakî de em lê binerin ev kêmasiyek mezine. Ev zanyaran di xebatên dîrok, erdnîgarî civakî û etnoğrafîk de pir qîmet in.”

Ji bo şopandina dîroka eşîran nav pir muhîm in. Di vê teblîxa xwe de emê cûr be cûr li ser navê eşîran rawestin. Helbet bi hezaran eşîrên kurda hene û em nezanin û nekarin navê hemû eşîran çawa lêbûye di vê xwendinê de cîh bidenê. Tenê hinek mînak hatin diyarkirin.

Navlêkirinên eşîrên kurdan

1. Navlêkirinên eşîran yên kurdan xwe bixwe

Gava ku dagirker bi dûma sê-çar sed salan bi ser Miletê Kurd de nehatibin, şerê navxweyî jî nebûbe û tu afat û bobelat bi ser de nehatibe nufûsa eşîran zêde dibe, tayfe, tîre û ber digihîjin asta eşîretên serbixwe. Makeşîr jî dibe wek navenda konfederasyonê. Tayfeyên berê êdî wek eşîr tê pênase kirin.

Çaxa dagirkerî tunebû, kurdan ji bo pênaseyê xwe bi xwe nav li hev dikirin. Li jêr emê li ser babetên navlêkirinên kurdan xwe bi xwe rawestin û mînakên bidin.

1.1. Navlêkirinên gorayê pêşdiran

Di civaka kurdan de sîstema kastê heye û eşîr xwedî **serok** in. Di ser eşîran re jî bendên eşîran (konfederasyon) hene. Ji ber rewşa siyasî heger dudu yan jî hîn zêde eşîr bibin hevgirtî ji wan re bend (konfederasyon) tê gotin û ji serokê bendê re **mîr** tê gotin. Heger di bendê da eşîr zêde bibin û çend mîr têkevin nava wê benda siyasî îjar desthilatdar dibe **mîrê mîran**. Di pey mîr û serokan re şêx û pîr hene. Ev şêx û pîr di civaka kurd de gorayê bîr û bawerîya olîn cîh digrin.

Gava ku bi hawayekî xanedaniya eşîran ji nav biçe, şêx li dewsa mîr û seroka dibin desthilatdarê eşîran. Wek mînak li mîrgeha Çiyayê Kurmênc û Kilîsê di pey mîran re **Şêx Îzedîn** bû desthilatdarê mîrgehê. **Şêx Seîdê Pîranî** jî minakek rasteqîne. Heger şêx jî ji nav biçin îjar pîr dibin desthilatdar. Dîrokê de beg û axa jî bûne serokê eşîrên kurdan. Di dîrokê de navên beg, axa û diyê xanedanan jî li eşîran bûye

1.1.1. Navlêkirinên gorayê mîran

Di sîstema eşîrên kurdan de rêvebirê bendan (konfederasyonan) mîr e. Mîreyî ji bav derbasê law dibe û di pêvajoyê de dibe xanedan. Du mînak: **Mîrdasînan, Mîran**.

1.1.2. Navlêkirinên gorayê serokan

Bi zêde yî navên serokan li eşîran dibe. Serok eşîrî ji bav derbasê law dibe. Hinek mînak: **Celaliyan, Silêmaniyan, Xalidiyan, Xidsoran, Ebasan, Derwêşcemalan, Şemsikîyan, Heyderan, Hesenan, Hemawendan Harûnan, Etmankan û Mehmûdkan, Hîndoyan**.

1.1.3. Navlêkirinên gorayê şêxan

Wexta şêx bibin serwerê eşîran di pêvajoyê de navê eşîran bi şêxan tê hildan. Mînak: **Şêxdodan, Şêxhesenan, Şêxbizeyniyan, Şêxanên Dehwaran, Şêxîsmaîlîyan** (Sine).

1.1.4. Navlêkirinên gorayê pîran

Nayê zanîn ku pîr çawa ji makeşîrê vediqetin. Heger şerekî navxweyî hebe û eşîr bi hev ketibe, pîr û şêx neçar ji eşîrê vediqetin û bi serê xwe dibin eşîr. Heger ewilî biçûkbin jî paşê mezin dibin. Ji bo pîran du mînak: **Pîrbadêyan, Pirhesinyan, Pîran**.

Pîrbadêyan⁴: Rind nayê zanîn lê dibe ku pîrê Badikan bin. Ji herêma Diyarbekir çûne Serhedê, anuka li Erdexanê bi cîne.

Pirhesinyan⁵: Pîrê Eşîra Hesiniyan in. Hesina ji herêma Mûsilê berbî Serhedê çûne, paşê li Ermenyayê bi cî bûne. Di arşîwên Osmanî de li Kilîsê xuya dikin. Pîrhesiniyan nuka li gundekî Diyarbekirê nişteciîne.

1.1.5. Navlêkirinên gorayê began

Ji bo navlêkirinên bi navê began re mînak:

Canbegan (Cîhanbegiyan). Navçeya Cihanbeyliya Vîlayeta Konyayê navê xwe ji eşîra Canbegan digre.

Azîzbegi (Kerkûk), **Behrambegî** (Hewreman), **Şakarbegî** (Şakirbegî).

1.1.6. Navlêkirinên bi navê dayikên xanedanan

Heger mîr miribe û xanima wî bi zaroyên xwe serweriya êlê bikin ew êla bi navê wan tê pênasekirin. Mînak: **Horikan û Keskoyan**.

1.2. Navlêkirinên gorayê toponomîyê

Navlêkirinên gorayê toponomîyê pir muhîm in. Çunkî meriv dikare ji navê toponomîk û ji navê eşîra îstifade bike û di dîrokê de şopa wan bajo. Ji bo eşîrên ku navê xwe ji toponomîyê girtine hinek mînakên rasteqîn hene: **Berojan, Milan, Zilan, Sinemiliyan, Bûcakan, Sewêdiyan û Xançûkan. Dumilîyan, Semsûrîyan, Gergerîyan, Adyemanîyan, Indaran, Ceraban, Dugirîyan, Dodikan, Meşkînan**.

Emê derheqê van eşîranan de li ser toponomiyên du herêman rawestin.

Herêma ewîli li navbera wîlayeta Antalyayê û wîlayeta Burdurê yê. Di nexşeya 1. de hatiye nîşankirin. Ev dever di dema antîk de bi zimanê girekî bi navê **Milyas** tê nasîn ku li dora wê Pamfilya, Likya û Pisidya heye. Gorayê

toponomiyên vê herêmê çar eşîrên kurdan 2500 sal berê nuka li vê deverê jiyane û nav lê bûne. Her çar eşîr ev in: **Miliyan, Ziliyan, Bûcakiyan û Sinemiliyan.**

Ku em navên di toponomîya heremekê de û Dîroka **Herodotus**⁶ ji bo piştrastkirinê îstîfade bikin emê bersîva çêbûna van çar eşîran bidin. Herodot hew qala Milyas⁷ê dike û dibê ev ji girava Girîtê hatine. Dibêje ji Miliyan re Solymler jî dibêjin. Herdu jî miletek in. Gorayê dîtina min ji Girîtê hatin ne rast e û Solym jî di dewsa Sinemilia yê de hatiye nivîsîn. Di toponomîya navbera Burdur û Antalyayê de deştek heye. Anuka di vê deştê de navçeya Bûcak, şûnwarê Milan, şûnwarê Zilan, şûnwarê Dermil û şûnwarê Derbûcakê heye. Milan gundê li diyarekî ava bûye, Zilan⁸ gundê di newalêke de ava bûye. Sinemil gundê milê li ber kendalê zinar ava bûye. Bûcak jî li paşya vê deştê ava bûye. Peyva bûcak ji boçikê hatiye guherîn û bûye Bûcak. Navê Milan nuka bûye Kocaaliler, navê Zilan bûye Gümüşdamla, navê Dermilê jî bûye Altın Yayla. Çemek di Milan re derbas dibe navê wê bi Tirkî Melan Çayî ye, nuka kirine Aksu û çemek jî di Zilanê re derbas dibe navê wî çemî jî Zelan Çayi ye. Ev devera anuka jî bi giştî bi **Melf Yoresî** tê navkirin. Dermil di wateya zozanên miliyan de ye, Derbûcak jî di wateya zozanên Bûcakiyan de ye. Dermil û Derbûcak li çiyayên Torosê ser 1700 mîtro bilindayiyên re ne. Daristan pir kêr e û hemû giya çêrexure.

Avakerê muzeya Antalyayê ya Arkeolojîk navê wî Süleyman Fikri Erten e. Muze di sala 1922a de hatiye vekirin. Süleyman Fikri Erten ji Bosnayê ye. Wî li ser dîroka Antalyayê 3 cîld pirtûk nivîsandine. Di wan berheman de dibêje ev Melf Yoresî di dema antîk de devera Eşîra Milan bû. Helbet nasyonallîstên Tirk wî pir rexne dikin û naxwazin ku mijarê tev din.

Wexta Antalya dikeve bin kontrola Osmaniyan niştecîyên Kocaalilerê Eşîra Milan bûn. Gorayê tehrîran di nava teşkîlata Vîlayeta Antalyayê (Teke îlî) de Kocaliler bi navê Milan dibe nahiye û serokê Milan jî yekî bi nav Gird Elî bûye. Di dema komarê de navê nehiya Milanê tê guherîn û nav bû Kocaaliler.

Em qala dîroka vê deverê bikin. Wexta Îskenderê Makedonî li hember Axameniyan di Şerê Granikosê (BZ 334) de bi serket şûn da neda pey Axameniyan. Ji bo hêzên deryayî keştî ava kirin. Ew bi xwe bi hêza deryayî hat ber bejaya Antalyayê, artêşa reşayê jî berbî Antalyayê hat. Gorayê çavkaniyan li herêma Milyas, Pamfilya, Likya û Pisîdyayê şerê giran qewimînin. Bi dîtina min hemberê Îskenderê Makedonî Miliyan, Ziliyan, Bûcakiyan û Sinemiliyan

bûn. Ev herçar eşîran ji vê deverê di ser Qeyserî û Meletiyê re gihîştin Qerejdaxê. Sînemilyan li devera Mereş, û Meletiyê li Çiyayên Torosa man, anuka jî li wir in.

Îskenderê Makedonî dixwest derbasê Asyayê bibe loma nedixwest ku hêzên ji bo wî xeter li paş wî bimîne. Paşê sefera xwe dewam kir û artêşa Axameniya ku bi hezaran leşkerên Kurd jî di navda bû li nêzîkê Antakya ya nuka li Îsosê (BZ 332) têk bir. Xezîne û harema jinên şahinşah Darius jî ket destê Îskender. Em zanin Darius êdî nekarîbû li berxwe bide revya. Îskender hêdî hêdî ket riya Asyayê. Li nêzîkê Hewlêrê li Gewgamila (BZ 331) dîsa artêşa axameniya têk çû û êdî tu hêz li paş Îskender nemabûn.

Di pêvajoyek dirêj de Eşîra Milan ji rojhelatê Ferêt hetanî Nisêbinê kontrol kir. Zirikan, Dodikan, Dugerniyan, Cemaldînyan, Cibikan, Heseniyan, Xalidiyan ji Mîlan in.

Eşîra Bûcakan navbera Qerejdaxê û Rubarê Ferêt kontrol dikir. Siwêydiyan Bûcakiyên kurmanc in. Heseniyan, Qerexaniyan, Axaçxaniyan, Bêzikiyan ew jî ji Bûcakiyên Kurmanc in.

Zilan ji Erxeniya Diyarbekir hetanî Xerzan kontrol kir. Berazan, Silêmaniyan û Heyderan ji Zilan çê bûne.

Şaxên Eşîra Milan û Eşîra Zilan ji Derya Egeyê hetanî Xoresanê hene. Hinek eşîr ji koma van herdû eşîrana qetyane, lê kînga û çawa qetyanê nayê zanîn.

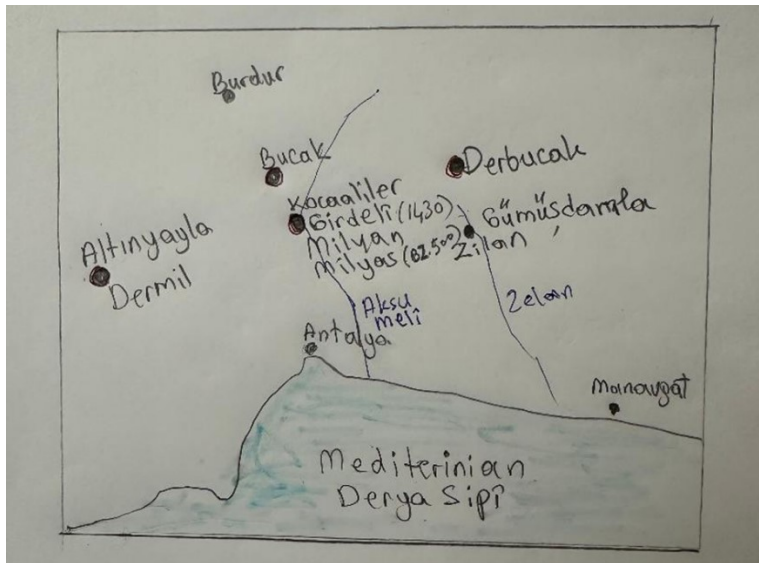
Entelektuel û zanyaran Kurd yan jî biyanî li ser navên Milan û Zilan pir rawestiyane. Ev herdu eşîrên mezin -ku ji her yekê bi dehan eşîr çêbûne- kînga çêbûne vekolîn kirin û dîtinên xwe vegotibin jî bersîvek rind nehatiye dayîn. Di xebatên êkademîk te hetanî nuka li ser Milan du têzên doktorayê û çar têzên lîsansa bilind, li ser Heyderan jî têza doktorayê derçûne.

Herema dudya Sorek e. Kurmanc dibên Sorek, zaza dibên Sewreg. Bajarê Sorekê di navbera Qerejdax û Rûbarê Ferêtte ye. Başûrê wê wîlayeta Ruhayê, bakurê wê navçeya Çermûgê ye.

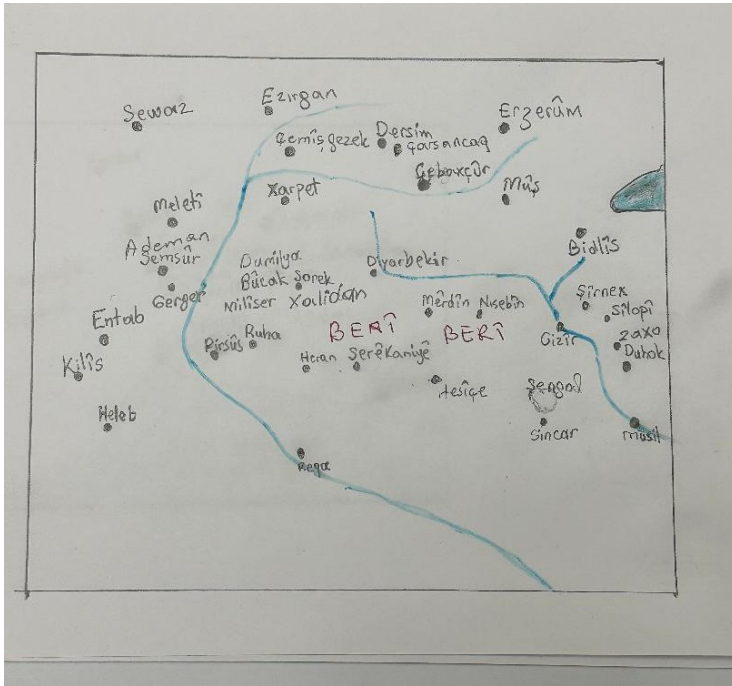
Sorek di dema Merwaniyan de desthilatdarên wê ji Eşîran Bûcakiyan bûn. Navê Sorekê yê wê demê jî Siwêydî (Kevirê reş) bû. Navbera Sorek û Rubarê Ferêt herêma Dûmilya bû. Yanê paş Miliyan. Ji Sorekê hetanî Wêranşahrê hemû Miliyan bûn. Navenda Milan ya wê demê Gundê Milîserê (Seraya Milan) bû. Zaza hêç tunebûn. Ermen hebûn û belkî hinek malê cuhû hebûn. Ereb jî tunebûn.

Wexta Sefera Xaçiyan ya ewilî (1097-1001) hat û li Ruhayê Dewleta Frenkan (1098-1146) ava bû artêşa frenkan û hêza ermenan kurdên deverê talan kirin. Ji xwe dagirkirina Xaçiyan ji Mereşê destpêkiribû û Bêsnî û Entab jî ketibû bin destê Frenkan. Talanên Frenkan ji Wêranşahrê û Serêkaniyê hetanî Nisêbînê dewam dikir.

Kurd nekarîbûn li ber vê artêşê bisekinin. Mîrên Siwêydiyê (Sorekê) berbî navbera Darahênê û Çebaxçûrê çûn, li wir Xançûk ava kirin. Dumilyan, Bûcakîyan û Milan berbî Şengalê koç kirin. Kurmancên rojavayî Rûbarê Ferêt Eşîra Gergerîyan, Eşîra Semsûrîyan, Eşîra Adyemanan berbî Berriyê û Şengalê çûn.

Nexşe 1. Şûnwarên delîlên navlêkirinên Eşîra Milan, Zilan û Bûcakan li Anatolyayê

Nexşe 2. Şûnvarên derheqê Eşîra Semsûriyan, Eşîra Gergeriyan, Eşîra Dûmilyan û Eşîra Bûcakan.

Qazwînî⁹, Şerefxan û Mehmed Emin Zekî Beg vê bûyerê wiha dinivîsîn. Di serê sedsala 12a de 500 qebîleyên Kurd ji erdê Şamê koçî Herêma Baxtîyarî kirin. Şerefxan û Mehmed Emin Zekî Beg ev zanyariya ji Qazwînî wergirtine. Lê di hinek nusheyên de 400 û 100 famîlye jî dinivîsîne. Le min tê dernexist ku Qazwînî ev zanyariya ji kê wergirtiye.

Dumilyan, Semsûriyan, Gergeriyan li Şengalê sekinîn. Dumilyan paşê çûn Xoyê bûn desthilatdar. Neçar ketin bin destê Safewiyan û bûn şîa, paşê jî Tirkîzê bûn û wenda bûn. Ereba gotin **Denabîl**, Îraniyan gotin **Donbolî**.

Go-rayê arşîwên Osmanî di tehrîrên sedsala 16. de tenê li herêma Sorekê Eşîra Xalidî û Eşîra Çuvî (Çobî) man (Ekinci, 1999)¹⁰. Go-rayê dîtina min wexta eşîrên Mîlan, Dumilyan û Bûcakan bi rojhelat de koç kirin ev herdu famîlye li herêmê man. Wan piştê xwe spartin çiyayê Qerejdaxê û hêzên wan xurt bûn. Dikarîbûn bersîva Ermenîyan û Frenkiyan bidin. Mateosê¹¹ Ruhayî qala yekî nav Xalit dike. Go-rayê Mateos artêşa Ermenan talanê wan biriye, Xalit talanê xwe vegerandiye. Eşîra Xalidaya navdar navê xwe ji wî girtiye.

Siwêydiyan bêşek ji eşîra Bûcak in. Bêzikî (Pazûkî) jî bêşek ji Siwêydiyan in. Di pêvajoyê de navê Siwêydiyan hate guherîn bû Seyidan. Seyidan nuka li navçeyê Wêranşahrê ne. Bêzikî jî li navbera Ruha û Curnêreş in.

Indaran û Ceraban. Ev herdu eşîr anuka di nava benda Qeregêçî ne. Indaran di pey têkçûna Elî Paşayê Canpolatî (1607) re ji Eyn Dara ya Çîyayê Kurmênc hatine nava Qeregêçîyan. Ceraban jî ji Cerablûsê hatine nava benda Qeregêçîyan.

1.3. Navlêkirinên gorayê kar û barê wan

Eşîra **Şivankaran** anuka li Kermaşanê nişteciñe. Lê ji sedsala 10a hetanî sedsala 15a di siyaseta Îranê de bi hêz bûn. Bi navê **Şivankaregazalan**, **Şabanqera** (**Çupanqara**) jî tên nasîn.

Şûrkêşan û Tîrkêşan: Ev herdu eşîr li rojavayê Kurdistanê bi hêz bûn. Gorayê dîtina min Şûrkêşan bêşek ji eşîra Dinayî û Tîrkêş ji eşîra Dasinyan e. Ew dema Selahedînî Eyûbî de di nava artêşa Eyûbiyan de bûn û li Çiyayê Kurmênc û Mereşê bi cî bûn.

Tirkaşwend (Hemedan): Li navbera Asadabad, Hemedan û Tûsirkan dijîn.

Kafruşî: Li Kerkûkê ne.

1.4. Navlêkirinên gorayê durfê wan

Kurdan gorayê rengê canê wan, rengê çav û porê wan, gorayê bejna wan nav li hev kirine. Hinek mînak: **Soran, Reşan, Gewran, Sipkîyan, Cûnikan, Kejan, Zerikan** (Zirikan), **Dirêjan, Keçelan, Ziravkan** (Ziroşkan), **Qizilan**.

1.5. Navlêkirinên gorayî cil û bergên wan:

Gorayê cil û bergan jî nav li hev kirine. Hinek mînak: **Çuxsoran, Çuxreşan, Kumnexşan, Kumsoran** (Nazîmiye), **Kumzeran**.

1.6. Navlêkirinên gorayê niştecibûyîn û akincîbûyîna wan:

Hinek mînak: **Rewadî** (Rawendî), **Boxtî** (Botî, bûxtî), **Baravî, Qereçolî, Serdeştî, Deştî, Çiyareştî, Gamirî, Gawestiyayî, Holikan, Maydeştî** (Mahîdeştî), **Berwarî Bala, Berwarî Jêr**.

1.1.7. Navlêkirinên taybetî

Mînak: **Rojekî, Rûtan, Şerqîyan û Torinan**

Rojekî: Ji bo parastina mîrgeha Bidlîsê bi dehan eşîr û tayfe di rojekê de li hev kirine, loma ev navê lê bûye.

Rûtan: Eşîra Rûtan jî bi eşîren Milan re çûye herêma Baxtiyari. Êdî nizanim dema Moxolan de, yan dema Temirleng de vegeryane herema Dersimê. Li Dersimê jî şerê navxweyî yê bîr û baweriya olî gur bû şûn da li gelek deverên bakur belav bûne, bi taybetî li Derika Çiyayê Mazî bicîbûn.

Şerqiyên: Di esasê xwe de Xalidîne. Ew jî berbî Şengalê û Nexşîwana Ezerbêcanê çûbûn. Hinek ji wan li ser banga mîrê konfederasyona Milan vegeryan nav Milan, nuka li derdora Wêranşahrê ne. Dewrêşê Evdî ji wê eşîrê bû. Lê piraniyan derbasê Anadolana navîn bûn, bawerî û ziman guherîn, asîmîle bûn.

Torinan: Bendên eşîrên, yan jî eşîrên mezin di nava xwe de bi navê torinan qebîle, ber yan jî tayîfeyan dihevin. Paşê ew wek eşîr tênaskirin û navkirin.

2. Navlêkirinên biyaniyan

Helbet biyanî ji bo berjevendiyan xwe gorayê zimanên xwe nav li eşîrên Kurdistan dikirin. Nîvê pir Dewleta Osmanî, îranîyan û ereban nav li eşîrên Kurdistan kirine. Îngilizan, Frensizan û Êrûsan jî gorayê fonetîga zimanên xwe binavkirine.

2.1. Navlêkirinên Osmaniyan

Osmaniyan di nîvekê sesala 14a de derbasê Trakyayê û Balkanan bû. Di sala 1402a de Temirleng dewleta Osmanî ji pêda xist. Dewleta Osmanî dewrek fetretê derbaskir şûnda dîsa li Balkanan dest bi futûhatê kir. Wê hingê dîtin ku dewletên Ewrûpî deverê ku kontrol dikin tehrîra çêdikin. Wan jî ji sala 1450î şûnde dest bi tahrîra kirin. Di pey Şerê Çaldiranê (1514) û zeftkirina Sûriye û Misrê re Kurdistanê bakur û rojava kete bin kontrola Osmanî. Osmanî di sala 1518a de li Kurdistanê dest bi tehrîra kir. Tehrîr di 1570yî de qediyane.

Tehrîr ji boy bac girtinê, ji boy leşker peyda kirinê, ji îstixbaratê û ji bo lojîstîka dewletê dihat çêkirin. Yê defterê tehrîrê tijedikirin ji wan re yazicî dihat gotin. Yaziciyan li gundekî çend berê cot (benak), çend nefer, çend terşê hûr û yê gir hene qeyd dikirin. Neferên gund ji kîjan eşîrê, ji kîjan tayfeyî ne ew jî qeyd dikirin. Ji Yaziciyan re etnîsîte pir muhîm nibû. Ya muhîm pênase kirina wan bû.

Îjar defterên tapî tehrîrê, Ruûs, muhimme, ahkâm, timâr ruznâmeçe, maliye ruznâmeçe, mevâcib, Temettuât, Avanz, Cizyeyê û sicîlên şeriyê ketin dewsa

Arşîwên Osmanî di bin parastina dewlet û hukumatê de ne. Berê digotin arşîwên Osmanî yê serokwezîrîyê û nuka bûye yê serokkomariyê.

Ji bo vekolînan arşîw di pey salên 1940î re vebûn. Berê hatin parzûnkirin, pîşê pêbîpê vekirin.

Ekademiya Tirka bi xwe baweriya arşîwan rexne dikan. Çunkî tehrîrkirin pir zehmet bû. Yazicî ne kêrhatîbûn. Ji bo yaziciyan çûyina gundan pir zehmet bû. Hinek ekadêmîsyenên tirk dibên dibên ji ber zehmetbûnê yaziciyan ji berxwe wek yê berî xwe nivîsandine.

Dewleta Osmanî ji bo eşîrên kurdan yê mezin nebe bela serê wan perçe perçe dikirin û li Anatolyayê neçar îskan dikirin. Gava yazicî çû cem wan perçeyana giştika gotin em ji filan makeşîrêne. Loma yaziciya gelek navê cûda û ecêb li wan kirin. Gelek nav bi Tirkî lêkirin. Îjar wexta vekolîner ji wê rewşê îstifade kirin û gorayê antîkurdolojiyê dîtinên xwe di xebatên ekadêmîk te diyar kirin û şîrove kirin.

Gorayê arşîwên Osmanî navê hinek eşîran li Mîremîraniya Diyarbekirê

Sencaxa Berriyecikê. Çaxa Osmanî mîrêmîraniya Diyarbekirê nuh teşkil kir Sencaxa Berriyecikê jî ji konfederasyona Milan re tarxan bû. Çunkî artêşa Milan jî li nîk artêşa Osmanî, bi Safewiyan re ketibû şer. Wê hîngê Wêranşahr xirabe bû, Mîrên Milan li sê gundên nêzîkê Wêranşahrê: Çemlem, Xaçûk û Tilgoranê niştecihbûn.

Dögerni 'aşîreti, Āmid: Eşîra Dugirniya ye. Nuka di zimanê kurmançî de bûye Dugerînan.

Hacî Mahmûd Bey, mîr-i 'aşîret-i MillîGöçer
Badikî-i Tûr cemā'ati û Badikî cemā'ati: Eşîra Badika.
Banukî cemā'ati, bk. Panukî cemā'ati, Başika n.
Behrâmkî 'aşîreti.
Bociyân 'aşîreti, Āmid û Bociyân cemā'ati, Āmid
Busak-i Çûbî cemā'ati
Kikî cemā'ati, bk. Gigî cemā'ati
Zend Nemrîz cemā'ati û Zend-i Tur cemā'ati.
Zengene cemā'ati û Zengene-i Tur cemā'ati.
Zilan 'aşîreti, Āmid û Zilan cemā'ati, Āmid.
Zü'l-Hayrât cemā'ati, Başika n.
Acem oymağı, Kara Keçilü Ekrâd 'aşîreti,

Ahmed Kethudâ, Mehmed Kethudâoymağı, Kara Keçilü Ekrâd 'aşîreti,
Berriyecik n

Alî Ağa, mîr-i 'aşîret-i Ekrâd-i Böciyân.

Barukî oymağı, Millî Göçer Ekrâd 'aşîreti, Mardin kz: Eşîra Birûkan wê demê li vir bûye.

Basyân Ekrâd 'aşîreti cemâ'ati, bk. Pasyân Ekrâd 'aşîreti, Savur kz.

Cemâlû'd-dînlü oymağı, Millî Göçer Ekrâd 'aşîreti, Mardin kz: Cemaldîna nuka li Erzeromê û Qersê ne.

Hallî [Halân ?]oymağı, Millî Göçer Ekrâd 'aşîreti, Mardin kz.

Hanay (?) oymağı, Millî 'aşîreti, Mardin kz.:

Hâcî Mahmû[d] Bey, mîr-i 'aşîret-i MillîGöçer

Hindilü cemâ'ati, Millî Göçer [-'aşîreti], Mardin kz.:

Kara Hâcî oymağı, Tabanlı [-cema'ati], MillîGöçer Ekrâd 'aşîreti, Mardin kz.

Kara Keçilü cemâ'ati, Mardin kz., Kara Keçilü [-cemâ'ati], Berriyyecik n.

Kara Keçilü Ekrâd 'aşîreti cemâ'ati, Berriyyecik n.

Millü Ak Keçilü Ekrâd 'aşîreti, Mardin kz.

Millî Ak Keçili Ekrâd 'aşîreti cemâ'ati, Mardin kz.

Millî cemâ'ati], bk. Benî cemâ'ati, Millî'aşîreti, Mardin kz.

Millî Göçer [-'aşîreti], Mardin kz., Millî Göçer cemâ'ati, Mardin kz.

Millî Göçer cemâ'ati, [Mardin kz.].

Millî Göçer Ekrâd 'aşîreti, Mardin kz.

Milikânlu(-i diğêr) oymağı], bk. Minlikân(-i diğêr) oymağı, Millî Göçer Ekrâd 'aşîreti,

Lîwaya Edene

Cemâlû'd-dîn cemâ'ati, Dündarlu [-tâ'ifesi], Dündarlu ve Bulgarlu n.: 317

Zerzirlü cemâ'ati, Çalca mz., Yüreğir n.: 311

Bucaklu cemâ'ati, Anamaslu tâ'ifesi, Yörükân-i Mar'aş

Tirkeşlü cemâ'ati, Döngelili tâ'ifesi, Yörükân-i Mar'aş: 454

Tirkeşlü cemâ'ati, bk. Serleşlü cemâ'ati,

Hızır Sâdıklı cemâ'ati, Kemâllu cemâ'ati, Kars kz.

Li Welayeta Aydınê

Dirmil tabi-iKaracakoyunlu, Karakuyu Menteşelisü.

Di defterên tehrîrê de hinek navên derheqê eşîrên kurdande hatine nivîsîn:

Konar-Göçer Ekrad, Ekrad Taifesi, Hespkeşan, Boynuinceli, Kilorî, Silsupur.

Hespkeşan: Ev ji pênasikirina baca xwe hespa didin Osmaniyan loma ev nava lêkirine. Ekademîsyenan jî wergerandine tirkî, di xebatê xwe de atçeken bi kar tînin.

Boynuîncelî: yanê hustuzirav, bêşek ji eşîra Milan in.

Kilori: Ev nava ji bo pênasikirina baca xwe mûye bizina didin Osmaniyan lêkirine. Ew bêşek ji eşîra Şêxbizeyna nin.

Silsupur: Ev bemahiyê Zu'lqadirên Albîstanê ne. Ji bo wan bi talankariyê pênasê bikin loma ev nava lêkirine. Silsupuriyan carê çûn cem Safewiyan, li wir pêrîşan bûn, dîsa vegeryan welatê xwe.

Gorayê bacdayinê : navê Yüzdeciyên li eşîrên kurd kirine. Yanê ji sedî deh bacê didin Osmaniyan.

Di arşîwên Osmanî de ji bo eşîra Milan navên hatine nivîsîn. Milli, Millili, Millo, Milli Ekradî, Milli göçer, Milli-i Kebir, Milli-i Tavan (Taban), Milli-i Sagir, Milli Türkmeni, Milli Akkeçili, Milli Mahmut, Milli Pazgürü û Bahaeddinlû.

Ev jî di arşîwên Osmanî de hinek navên eşîrên kurd: Ekrad-ı İzzeddin, Kılıçlı Ekradî, Hasan Kethüda Cemaati, Kasım Kethüda Cemaati. Kavi Taifesi, Rumyanlu Taifesi, Şekağı Taifesi, Bazeki Taifesi, Kejanlu Cemaati, Kürdili Oymağı, Cemaat-i Dünbalî, Cemaat-i Berâzî.

2.2. Navlêkirinên Îraniyan : Şahsewen, Donbolî, Zaferanlû, Keykanlû

Şahsewen: Gorayê Tapper¹² Şah Abasê Safewî ji boy xwe ji hêzên şîayê yê din bi parêzê ji 32 eşîrên kurdên qizilbaş bendek çêkiriye ku ji van re Şahsewen hatiye gotin. Ev bûne mirîdên xwebexşê şah, kurdî jibîr kirine û bûne ezerî.

Donbolî: Kurdên ji herêma Sorekê ne. Cîhê ku lê niştecî bûn Dumilya bû.

Dumilya ji wir çûn Şengalê, ji Şengalê çûn rojhelat bûn xwediyê Kela Xoyê. Neçar bûn mirîdê Şahê Safewiyan û taliyê de ji hêla sîyasî de nav çûn û asîmîleyî zeriya bûn.

Zaferanlû: Milanê bi navê Eşî Zaxûraniyan bûn, havînê li zozanên Çemîşgezêkê, zivistanê li Berriya Serêkaniyê bûn. Çûn Ezerbêcanê, şahê Safewiyan ew li bakurê Xorasanê niştecî kirin.

Keykanlû: Bêşek ji eşîra Kîka nin, safewiyan ew jî birin Xoresana Bakur.

2.3. Navlêkirinên Ezerbêcaniyan: Cibiklî (Cibikan), Hesenelî, Eliyanlî, Tehmezli, Şadmanlî, Redikanlî, Azizanlî, Şeyhbizanlî.

Cibikan yek ji êla damezirînera konfederayona Milan in. Lê di 1691ê de ji bo Reqayê emrê îskana neçar derketiye. Cibikan qebûl nekirine û çûne Nexçşîwanê. Di teksên ekademiya Ezerbêcaniyan de wek Cibiklî derbas dibe.

2.4. Navlêkirinên Ereban: kronîkên îslamê, gerok û dîroknivîs

Hinek Mînak: **Denabîl, Al-Areş, Ala-Kejan, Al-Milliye.**

Denabîl: Dumilîyan wexta sefera xaçîyan ewilî çûn Berriyê. Ji xwe ev hoz koçer bûn zivistanê diçûn Berriyê, havînê diçûn zozanên Dersimê. Wexta şerê xaçîyên frengî û Kurdan bi Selçûkiyan ve girêdayî li Berriyê jî sitare neketinê. Xwe sipart in Çiyayê Şengalê. Di pêvajoya geşbûyina Ola Ezdî de hinek çûn Xoyê bûn desthilatdar, hinek şûnde vegeryan Sorekê wek Qerexaniyan û Axaçxaniyan û hinek jî li Şengalê man.

Al-Areş: Areşan herhal navê xwe ji serokekî nav Areş girtiye. Anuka li Sorekê niştecîne. Di nava wan de bi navê Kerto, Sinco û Belo gelek nav hene. Areş navekî rojhilatî ye. Kerto navekî Xoresanî ye. Navê Sinco û Belo Şengalî ne. Areşan jî bêşek ji Eşîrên Milan in.

Ala Kejan: Esas navê wan Kejan in. Nayê zanîn ku navê xwe ji yekî nav Kejo girtine yan ji durfê xwe girtine. Kejan bêşek ji Milan in. Herhal ew jî di sedsala 12a de ji ber xaçîyan çûne nêzîkê Îsfahanê bi cî bûne. Nuka li wir bi navê Kejan gelîyek û şûnwarek heye. Di pey dagirkerî û talankerîya Moxolan û Temirleng re vegeryane bakur. Di arşîwên Osmanî yê sedsala 16a de li herêma Çiyayê Kurmênc xuya dikin. Di pey Qetlîama Qûyûcû Mûrad Paşayê serfermandarê Osmanî (1607) re ji wir koçî navbera Ruha û Diyarbekirê kirine.

Al-Milliye: Milan bi navê xwe kevintirîn ji makeşîrên Kurdan yek e. Ji sedsala 10a şûn de bi hawayekî konfedere saz bûye. Li navbera Ruha, Diyarbekir û Mêrdînê bi cîh bû şûn de ji serê sedsala 16 hetanî serê sedsala 20a demdemî navbera Rûbarê Ferêt û Şetê Diyarbekir kontrol kiriye. Ji Helebê hetanî Mûsilê Berrî kontrol dikir loma bi Ereban re pir têkil bûye. Di dema Siltan Evdîlhemîdê II. de jî di sazkirina Alayên Hemîdî de cîhekî girîng girtiye.

2.5. Nav nivîsandinên Îngilîz

Dewleta Îngilîz di sedsala 19a û serê sedsala 20a de bi rojhilata navîn û Kurdistanê re pir têkil bûn. Gerok, Misyonêr, Casûs, dîplomat û leşkerên Îngilîz derheqê erdnigarîya Kurdistanê eşîrên Kurdistanê de pir bîranîn û raport amedekirine. Di dokumentên xwe de navê eşîrên Kurd gorayê fonetîkên xwe nivîsandin. Hinek navên eşîrên Kurd di arşîwên Îngilîzan¹³ de, me telafûza navê wanê Kurmancî di nava kevanê de diyarkir: **Drejzhan** (Dîrêjan), **Jambeg** (Canbeg), **Sinamnenli** (Sînemîlî), **Kilijli** (Qiliçli), **Jubas** (Çûva), **Shiro** (Şîro), **Sakusaghe** (Saq ûşaxi), **Alkhasli** (Alxasli), **Khidrasor** (Xidirsor), **Kiavi** (Kawî), **Kurejik** (Kurecik), **Isoli** (Îzolî), **Kashanli** (Kaşanli), **Merdesi** (Mirdêsi), **Rushvan** (Rişwan), **Sherkia** (Şerqiyân), **Chemika** (Çemika), **Kumnakshan** (Kumnexşan), **Khidrki** (Xidrekî), **Kuran** (Kuran), **Chuvan** (Çuvan), **Seidan** (Seyidan), **Kiki Khalejan** (Kîkî Xelecan), **Kiki Cherekan** (Kîkî Çêrkan), **Dakori** (Dekorî), **Sheikhdodanli** (Şêxdodiyan).

2.6. Nav nivîsandinên Êris

Împeratorya Êris ji serê sedsala 19ya bi rojhilata navîn û Kurdistanê re pir têkil bû. Gelek zanyar û şirovekar dibên Êris dixwaze xwe bigihîne deayên germ. Nêrînek din jî dibên Êris Mesîhiyên Ortodoks in, loma dixwazin xwe bigihînin çavkaniyên mezîhiyê Entakya, Ruha, Nisêbîn û Mûsil û Qudsê. Eşkereye ku li ser rîya deayên germ û van deveran erdnîgariya Kurdistanê heye. Loma Êrisan li ser sosyolojiya Kurdan, zimanê kurdî xebîtine. Di dokumanên xwe de bi elfabeya kirîlî û goreyê fonetîkên xwe navên eşîrên Kurd nivîsîne. Navên çend eşîrên Kurd ji kirîlî hatine veguhestin bo latînî diyar bikim: **Radiks** (Redkan), **Dzhelali** (Celalî), **Biryuki** (Birûkî), **Milanly** (Milan), **Dzhunuki** (Cûnikî), **Eljanli** (Elîyan), **Dilheyranly** (Dilxêran), **Jemadinly** (Cemaldînî).

2.7. Nav nivîsandinên Frensîz:

Radki, Bourouki, Galtourni, Bilikany, Djelali, Milanî, Zesas, Eyderanli, Boktanli, Barazi, Moutkans, Dakourîé (Dekûran).

Encam:

Ji bo dîroka Kurd û Kurdistanê bînivîsandin dîroka eşîran çavkaniyên sîpêhîne. Ji bo dîroka eşîran jî navên eşîran pir muhîm in. Navên eşîrên kurdan yê ku zindîne bi hezaranin û hemû tê zanîn. Derheqê eşîrên kurdan de di kronîkên antîk de, di kronîkên Îslamê de di arşîwên dewletên ku bi Kurd û Kurdistanê re têkilin de pir zanyarî hene. Yanê çavkanî pir in.

Di van salên dawiyê de komelên eşîran ava bûn û xwe bi xwe diroka xwe vedikolin. Di nava eşîran de derheqê eşîran de efsaneyên devkî jî pir in.

Li ser eşîrên kurdan hinek vekoler di konseptê antîkurdolojî ye de, hinek jî di konseptê Kurdolojîyê de xebitîne, xebatên wan hatine weşandin.

Navê eşîrên kurdan pir babetî ne. Di dîrokê de bi deh hezaran navê eşîr û tayfeyê Kurdan hene.

Gerek bona xebatên li ser eşîrên kurdan komê vekolîyê ava bibin. Navên di arşîwan de û berhemên vekolîyê de bîr sererastkirin.

Çavkanî

998 Numaralı Muhasebe-i Diyar-i Bekr ve Arab ve Zü'l-Kadiriyye Defteri (937/1530) I. -II. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998.

Diyarbakır Ahkam Defterleri'nde Konar-Göçerler ile ilgili Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi. Burcu Çelik. Têza lîsansa bilind, nehatiye weşan, Ordu, 2007.

Hamdullah Mustawfi Qazwini, The Tarikh-i Guzida or Select History, r. 134.

T. . APHCTOBA KyPHbl

3AKABKA3bfl

(HCTOPHKO-9THOrPA4»HHECKHft OHEPK)

Abdulla, Nejat. İmparatorluk, Sınır ve Aşiret, Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması, Avesta Yayınevi, İstanbul, 2009.

Akın, Fatma, Tanzimat Döneminde Anadolu'da Konar-Göçer Aşiretler (1839-1876), (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2020.

Akman, Ekrem. Siverek, Şehir, Mekan ve İnsan. Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2021.

Akman, Ekrem, Ramazan Özgültekin, Hüseyin Demirbağ, Kadir Sun. Tarih ve Kültürüyle Siverek. Siverek Kaymakamlığı Yayınları, Siverek Şanlıurfa, 2003.

Akıyürekli, Mahmut. Koçkırı Kırımı 1920-1921. Tarih Kültürü Yayınları, İstanbul, 2016.

Alakom, Rohat. Orta Anadolu Kürtleri. Evrensel Basın Yayın, İstanbul, 2004.

Alçıtepe, Bir İngiliz Casusluk belgesine göre Kürdistan ve Kürd Aşiretleri. Weşanên Peywend, Van, 2021.

- Alemdar, Yalçın. Anadolu'nun Duraklama ve Gerileme Döneminde Güney ve Güneydoğu Anadolu'da Ocaklar ve Aşiretler. I.– II.Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi, / 2014/9-10 17.
- Aristova, T.F. Kürtlerin Maddi Kültürü Geleneksel Kültür Birliği Sorunu. Weşanê Avesta, İstanbul, 2002.
- Averyanof, P. İ. Osmanlı-İran-Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl), Avesta Yayınları, İstanbul, 2010.
- Baba Merdaxê Rûhanî (Şîwa). Dîroka Navdarên Kurd. Arif, Alim, Edîb, Şair. Bergê yekem, Duyem û Sêyem. Weşanên Nûbiharê, 2020, İstanbul.
- Bates, Daniel G. 1973. Nomads and farmers : a study of the Yörük of southeastern Turkey. University of Michigan, USA.
- Bestor, Jean Fair. 1979. The Kurds Iranian Baluchistan: A regional Elit. M.A. Thesis, McGill University, 1979.
- Beşikçi, İsmail. Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar Göçebe Alıkan Aşireti.
- Blau, Otto. Nachrichten über kurdische Stamme. Mittheilungen über die Duşik-Kurden. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft Leibzig, 1862, 621-627.
- Blau, Otto. Die Stamme des nordöstlichen Kurdistan. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Bd. 16 (1862). r. 607-628.
- Blau, O. Êlên bakurê rojavayê Kurdistanê. Wergerandin ji Almanî: Cankurd / 2001.
- Bozkurt, İbrahim (2021), Aşiretler Tarihi. Weşanên Nûbihar, İstanbul.
- Bruinessen, Martin van, Ağa, Şeyh, Devlet, (çev: Banu Yalkut), İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Bruinessen, Martin Martin. Kurds, states, and tribes. In Jabar, Faleh A. & Dawod, Hosham. Tribes And Power: Nationalism And Ethnicity in the Middle East. 2004, Universidade Federal do Parana.
- Çakar, Enver. 2012. Elazığ Baskil Yöresi Aşiretleri. Ankara.
- Çabuk, Fehminaz, "Osmanlı-Rus-İran Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi (1850-1900)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı (Têza doktorayê nehatî weşan), Kayseri, 2017
- Çakar, Enver (2013), Osmanlı Döneminde Harput'ta Kırsal Yerleşme: Baskil Örneği. Fırat University, 2020.

- Cengiz, Seyfi. Kürt Aşiretleri Gelenekleri ve Hanedanlıkları (Şerefname Analizi). 2006.
- Çiftçi, Erdal. Fragille Alliances in The Ottoman East: The Heyderan Tribe and The Empire, 1820-1929. Têza doktorayê, 2018 (Nehatiye weşan). İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara.
- Çobanoğlu, A. Uğur. Bir Kimlik Tespiti Kürd Êliyan Aşireti. Weşanên Doz, 2021, İstanbul.
- Diñç, Fasih. 2024. Osmanlı-İran Sınırında Devlet ve Toplum. Caf Aşireti ve Nasturi Cemaati 1839-1914. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Donald, McDowall. Moder Kürt Tarihi. Doruk Yayınları, İstanbul, 2004.
- Gencer, Fatih. 2016. Derviş Paşa, Tahdid-i Hudud-ı İraniyye Me'mur Derviş Paşa Layihası.
- Ekinci, İlhan. Siverek Sancağı'nın Sosyal ve İktisadi Durumu (1518-1523).
- Erdem, Aylin Ü. Doğu Anadolu'nun Demir Çağı Aşiretleri. TÜBA-AR 14 / 2011, Ankara.
- Erepolat, Mehmet Salih. XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Siverek Karakeçilileri. Mehmet Eröz Armağanı, İstanbul, s. 225-239.
- Erhan, Selahattin. Identity Formation and Polical Organization Anatolian Nomads: The Beritanlı Case. Têza doktorayê, 1992 (Nehatiye weşan), University of Texas at Austin. USA.
- Herodotus' History. Translated from Greekby G. C. Macaulay(New York, 1890), Prepared by Robert Bedrosian.
- Fredrik Barth, Nomads of South Persia, The Basseri Tribe of the Khamseh Confederacy, Oslo University Press, 1961.
- Gökalp, Mehmet Ziya. Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler. Haz.: Şevket Beysanoğlu, Sosyal Yayınlar, 1992.
- Özgültekin, Ramazan. Siverek'in Sosyal Yapısı ve Aşiretler Tarihi. Siverek-Şanlıurfa, 2015.
- Gündüz, Tufan. Anadolu'da Türkmen Aşiretleri. Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.
- Halaçoğlu, Yusuf. 2009. Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Hammer, Emily. Local Landscape of Pastoral Nomads in Southeastern Turkey. Doctoral dissertation (nehatiye weşan). Harvard University, USA.

- Hüterroth, Wolf-Dieter. Bergnomaden und Yaylabauern im mittleren kurdischen Taurus. Marburg, 1959.
- Izady, R. Mehrdad. Bir el Kitabı Kürtler. Weşanên Doz, İstanbul, 2004.
- James, B. (2011). Selahaddin ve Kürtler. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Lescot, Roger. YEZİDİLER Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri. Avesta Yayınları, İstanbul.
- Lindner, Rudi Paul. Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar, (çev: Müfit Günay), İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- Lindner, R.P., Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia, Blomington, 1983.
- Maunsell, F.R. (1904), List of Kurdish and Arab tribes in Middle Euphrates Valley. Ji "website of Jelle Verheij, historian" hatiye girtin.
- Mark Sykes, "The Kurdish Tribes of The Ottoman Empire", The Journal of The Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, cilt; 38, (1908).
- Matthew of Edessa, Armenia and the Crusades Tenth to Twelfth Centuries The Chronicle of Matthew of Edessa. National Association for Armenian Studies and Research ARMENIAN HERITAGE SERIES University Press of America Lanham· New York, London.
- Mehmed Emin Zeki Beg. Kürtler ve Kürdistan. Weşanên Nûbiharê, İstanbul, 2011.
- Minorsky, V. Thomas Bois and D.N. Mac Kenzie. 2004. Kürtler ve Kürdistan. Doz yayınları, İstanbul.
- Nejat Abdulla, İmparatorluk, Sınır ve Aşiret, Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması, Avesta Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Oberling, Pierre. 2004. The Kurdish Tribes. <https://iranicaonline.org/articles/kurdish-tribes>.
- Omerxalî, Xanna. Sîstema Ocax, Qebîl û Eşîrên Êzdiyan. Termînolojiya Wan. 2007: Êzdiyatî: Civak, Sembol, Rîtûel, r. 33-65. Wergera ji Ingilîzî: Ergîn Opengîn. Avesta. Stenbol. ISBN: 978-9944-382-25-0.
- Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı, İstanbul, 1987.
- Öztürk, Mustafa. 16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatlar-Oymaklar. Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ, 2004.
- Reşî, Şoreş. Dîroka Kurdên Koçber. Anatolya Navîn, Xorasan, Sûriye, Rusya I.-II. Înstîtûya Kurdî li Stockholmê, Swed, 2008.

- Şahin, İlhan. Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler, Eren Yayınları, İstanbul 2006.
- Sykes, Mark. The Caliphs' last heritage : a short history of the Turkish Empire. Weşanên MacMillan and co. Limited ê, London, 1915.
- Şerefhan Bitlisi. Şerefname Kürt Tarihi (1. Cilt). Weşanên Nûbiharê, İstanbul, 2013.
- Şur, Tuncay û Yalçın Çakmak. Aktör, Müteffik, Şaki, Kürt Aşiretleri. İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.
- Tapper, Richard. İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler; Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi, çev. Dilek Özdemir, İmge Yayınevi, 2004.
- Tapper, Richard. Frontier Nomads of Iran : A Political and Social History of the Shahsevan Cambridge Middle East Studies. Cambridge University Press, 1997.
- Türkay, Cevdet. Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar. İşaret Yayınları, İstanbul, 2005.
- Zuhal Özbaş, "XIX. Yüzyıl Osmanlı-İran Sınır Diplomasisinde Caf Aşireti", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.
- Zarar Siddiq Tawfiq Kurdish Tribes And Tribal Leaders In The Middle Ages.

Perawêz:

-
- ¹ Hüterroth (1959), Bergnomaden und Yaylabauern im mittleren kurdischen Taurus.
 - ² Beşikçi, Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar Göçebe Alikan Aşireti.
 - ³ Akyürekli (2016), Koçkırı Kırımı, r. 33.
 - ⁴ Eşîra Yüksel Avşar'a rewşenbîra Kurd e.
 - ⁵ Öztürk (2004), 16. Yüzyılda Kilis, Urfa ve Adıyaman Çevresinde Cemaatlar-Oymaklar. R. 40.
 - ⁶ Herodotus. Pirtûka I, Klio, Karina – Kaunos – Lykia, r. 173.
 - ⁷ Milyas di zimanê Girekî de tu maneya wê peyvê tuneye. Milyas piraniya Milia yê ye.
 - ⁸ Farqînî, Ferhenga Kurdî-Tirkî.
 - ⁹ Hamdullah Mustawfî Qazwîni, The Tarikh-i Guzida or Select History, r. 134.
 - ¹⁰ Ekinci (1999), Siverek Sancağı'nın Sosyal ve İktisadi Durumu (1518-1523).
 - ¹¹ Matthew of Edessa, Armenia and the Crusades Tenth to Twelfth Centuries The Chronicle of Matthew of Edessa, r. 100
 - ¹² Tapper, Frontier Nomads of Iran : A Political and Social History of the Shahsevan. r. 39.
 - ¹³ Mansell (1904), List of Kurdish and Arab tribes in Middle Euphrates Valley.

KÜRT AŞİRETLERİNİN TARİHTEKİ İZİNİ SÜRMEK

Özet

Detaylı (ayrıntılı) Kürt tarihi yazmaya ihtiyaç vardır ve bu çok önemlidir. Geçmişte pekçok Kürt aydını Kürt ve Kürdistan tarihini yazmayı denemiştir. Eserlerinde birçok veri bulunmasına rağmen bilimsel bir tarzda yazılmamıştır. Bunun nedeni devletsizliktir. Kürdistan 20. yüzyılın başında dört ulus-devlet arasında bölünmüştür. Bu devletler Kürtlerin varlığını inkar etmiş ve onları asimile etmek istemişlerdir. Bu nedenle tarih ile ilgili çalışmalarda Kürtlerin varlığı ve Kürt dili yasaklanmıştır. Yapılan çalışmalarda, kroniklerde geçen isimleri bile tahrif edilmiştir.

Detaylı Kürt tarihi için aşiret tarihi çok önemlidir. Çünkü Kürt toplumu ailelerve aşiretlerden oluşmaktadır. Kürt toplumunda aşiret yapısı 20. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Zaten aşiretlerin asabiyet ve aidiyet duyguları Kürt kimliğini, Kürt dilini ve Kürdistan'ı korumuştur. Aşiretler ve aşiret konfederasyonları Kürt tarihinde pek çok devlet ve beylikler kurmuş, pek çok beylik te aşiretler tarafından yıkılmıştır. Kısaca söylemek gerekirse Kürt tarihi aşiretlerin tarihinde gizlidir.

Aşiretler tarih boyunca büyür, bölünür ve parçalanır. İlk aşiretler yok olur, yeni aşiretler ortaya çıkar. Bundan anlaşılıyor ki aşiretlerin izini sürebilmek içinadlarıçok önemlidir. Bu nedenle bu çalışmamızda tarihi süreç içinde Kürt aşiret, cemaat ve boylarının nasıl adlandırıldığını inceledik ve örneklerle açıklamaya çalıştık.

Arkeolojik çalışmaların raporlarına ve tarihi eserlerin yazımına göre Kürtlerin varlığı dört ila beş bin yıldan beri devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak binlerce yazılı eserde adı geçse de bugüne kadarKürt Tarihi detaylı bir şekilde yazılmamış ve yayınlanmamıştır. YalnızBitlis beylerbeyi olan Şerefhan(1543-1603), 1597'de Şerefnameyi yazmıştır. Kürt Tarihi açısından çok değerli olan bu eser hem siyasi tarihi,hem de toplumsal tarihi kapsamaktadır. Şerefhan Kürtlerin kurduğu beylikler ve devletlerin yanında aşiretlere de çok geniş yer vermiştir.

Aşiret adlarınınintespitinde kaynaklar önemlidir. En önemli kaynaklar halen canlılığını koruyan aşiretlerdir. Benim yaşamım aşiret ilişkilerinin yoğun olduğu yörede geçti. Aşiretleri merakla araştırıp adlarını kaydettim ve inceledim.

Tarihte Kürt aşiretlerinin bulunduğu coğrafya sadece Kürdistan değil, aynı zamanda Anadolu, Suriye, Ürdün, Trakya, Balkanlar, Ermenistan, Gürcistan, Federal Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Horasan, Afganistan, Pakistan, Azerbaycan, İran ve Lübnan dır.

Herodot'tan bu yana antik eserlerde, Bizans kaynaklarında ve İslam kroniklerinde Kürt aşiretlerinin adları kayıtlıdır. Ancak 1514-1914 dönemi için en önemli kaynaklar Osmanlı arşivleridir.

Osmanlı imparatorluğu kontrol altına aldığı ölkelerde, köy nüfuslarını, aşiret ve cemaat adlarını, çiftçi aile sayılarını ve küçük-büyük baş hayvan sayılarını kaydediyordu. Yaptıkları bu işe tahrir deniyordu. Çaldıran Savaşı'ndan (1514) sonra Osmanlılar Kürdistan'da da tahrir yapmaya başlamıştır. Tahrirlerin amacı hazine için vergi toplamak, ordusu için asker, iye ve yük hayvanı temin etmek içindi. Ayrıca Osmanlı Devletinin güvenliğini sağlamak içindi. Çünkü birçok Kürt aşiretinde devletleşmek eğilimi vardı. Osmanlı yönetimi devlet kurma potansiyeli olan Kürt aşiretlerini parakende bir şekilde iskan adı altında Anadolu ve Trakya'ya sürmüştür.

Osmanlı arşivleri Kürt tarihi açısından önemli bilgiler sunmakla beraber şüpheyile bakmak gerekir. Çünkü Osmanlı arşivlerinde ve tahrir defterlerinde aşiret, cemaat ve boy adlarının kaydedilmesi büyük bir sorundur. Osmanlıların adlandırmadaki amacı onları tanımlamaktı. Bunun için yetiştirdikleri büyük-küçük baş hayvan çeşitlerine göre, önderleri veya bağılı oldukları kethüdalarına göre veya ürettiği bitkisel veya hayvansal ürönlere göre idi.

Tahrirlerde Kürt aşiret, cemaat ve boy adlarını Türkçe yazılınca koparıldığı ana aşiretle bağıını sürmek çok zorlaşmaktadır.

Saha çalışmaları ve kaynakların ışığında Kürt aşiret ve cemaatlerinin adlandırılması çokçeşitli olduğu anlaşılmıştır. Bazıları, beylerine, pir ve şeyhlerine göre, bazıları yerleşim yerlerine (toponomi) göre, bazıları fiziki ve fizyonomik yapılarına göre, bazıları tarım ve hayvancılık faaliyetlerine göre, bazıları kullandıkları silahlara göre, bazıları da kıyafetlerine göre adlandırılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Kürt, Kürdistan, Kürt Aşiretleri, Aşiret Adları, Ethnonym.*

TRACKING THE KURDISH TRIBES IN HISTORY

Abstract.

There is a need to write detailed Kurdish history and this is very important. Many Kurdish intellectuals tried to write history in the past. Although there is a lot of data in his works, but they are not written in a scientific style. The reason for this is statelessness. Kurdistan was divided between four nation-states at the beginning of the 20th century. These states denied the existence of Kurds and wanted to assimilate them. For this reason, the existence of Kurds and the Kurdish language are prohibited in studies related to history. In the studies carried out, even the names mentioned in the chronicles were falsified.

Tribal history is very important for detailed Kurdish history. Because Kurdish society consists of families and tribes. Tribal power in Kurdish society continued until the end of the 20th century. In fact, the tribes sense of solidarity and belonging have protected the Kurdish identity, Kurdish language and Kurdistan. Tribes and tribal confederations established many states and principalities in Kurdish history, and many principalities were destroyed by tribes. To put it briefly, Kurdish history is hidden in the history of tribes.

Tribes grow, divide and disintegrate throughout history. The first tribes disappear and new tribes emerge. It is understood from this that the names of the tribes are very important in tracing them. Therefore, in this study, we examined how Kurdish tribes, communities and tribes were named throughout the historical process and tried to explain with examples.

According to the reports of archaeological studies and the writings of historical works, it is understood that the existence of the Kurds has continued for four to five thousand years. However, although his name is mentioned in thousands of written works, Kurdish History has not been written or published in detail until today. Only Şerefhan (1543-1603), who was the governor of Bitlis, wrote Şerefname in 1597. This work, which is very valuable in terms of Kurdish History, covers both political history and social history. Şerefhan gave extensive coverage to the tribes as well as the principalities and states established by the Kurds.

Sources are important in determining tribal names. The most important resource is the tribes that are still alive. I spent my life in a region with intense tribal relations. I researched the tribes with curiosity and recorded their names.

Historically, the geography where Kurdish tribes have been located is not only Kurdistan, but also Anatolia, Syria, Jordan, Thrace, the Balkans, Armenia, Georgia, Federal Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Khorasan, Afghanistan, Pakistan, Azerbaijan, Iran and Lebanon.

The names of Kurdish tribes have been recorded in ancient works, Byzantine sources and Islamic chronicles since Herodotus. However, the most important sources for the period 1514-1914 are the Ottoman archives.

The Ottoman Empire recorded the village populations, tribe and community names, number of farmer families, and the number of sheep and cattle, camel, horse in the countries it controlled. This work they did was called tahrir. After the Battle of Chaldiran (1514), the Ottomans started to make records in Kurdistan. The purpose of the tahrirs was to collect taxes for the treasury and to provide soldiers, food and pack animals for the army. It was also to ensure the security of the Ottoman Empire. Because many Kurdish tribes had a tendency to become a state. The Ottoman administration deported Kurdish tribes with the potential to establish a state to Anatolia and Thrace under the name of retail settlement.

Although the Ottoman archives provide important information about Kurdish history, they should be viewed with suspicion. Because recording the names of tribes, 'cemaat' and 'boy' in the Ottoman archives and cadastral books is a big problem. The Ottomans' purpose in naming them was to identify them. For this reason, it was according to the types of cattle and sheep they raised, according to their leaders or kethüdas to whom they were affiliated, or according to the plant or animal products they produced.

When the community and clan names are written in Turkish, it becomes very difficult to maintain ties with the main tribe from which they were separated.

In the light of field studies and sources, it has been understood that the naming of Kurdish tribes and communities is very diverse. Some of them were named according to their beys, pirs and sheikhs, some according to their settlements (toponymy), some according to their physical and physiognomic structures, some according to their agricultural and animal husbandry activities, some according to the weapons they used, and some according to their clothes.

Keywords: *Kurd, Kurdistan, Kurdish Tribes, Tribal names, Ethnonym*